



Исидорин аргументум

Василије Церовић

У антологијском избору текстова о ратној вештини, који је припремио Лидел Харт под карактеристичним насловом *Мач и перо*, заступљене су славне војсковође и реномирани војни писци, али и књижевници највишег ранга. Ту су Цезар и Вергилије, Фридрих Велики и Свифт, Наполеон и Толстој, Клаузевиц и Стендал.¹ То наводи на помисао да у срећним случајевима у духу стратега борави писац, и у духу писца – стратег.

При читању есеја и критика Исидоре Секулић неминовно је присећање на класике стратегије. Она као да је, попут Клаузевица, увиђала потребу да се приликом разматрања ма којег значајног питања полази са „једног становишта“, и као да се, према Жоминијевом савету, клонила „ситничарских теорија“. Игром случаја, писала је о свим наведеним књижевним величинама, али и о другима у чијим делима рат заузима важно место.

Постоји ризик да се у трагању за стратегијским акцентима у Исидориним рукописима изведе из њих што написано није. Али, тај ризик је готово занемарљив. Она је, од природе, имала стратегијски видик и стратегијски начин размишљања. Довољно је прелистати њене есеје и критике па да се то запази. Имала је изванредну способност да, на пример, на једној страници изложи „стратегију живота“ како су је видели Хераклит, Кант и Дарвин, у једном ставу резимира Хегелову *Феноменологију* и у једној реченици сажме Вукову усмереност.

Исидора се није бавила стратегијском проблематиком у ужем смислу – у чврстом оквиру рата и ратне вештине. Али, у њеним анализама и синтезама има нешто што асоцира на јединствен метод, заједнички за све области мисли, па и за стратегијску мисао. У скици за студију о Полу Валерију налази да је тај француски писац, нашавши Леонарда, нашао своју методу, коју одређују интелект, геометријски принципи, цифре, логика и анализа, и да исти ти елементи, по његовом суду, одређују не само методу, него су, донекле, сушта истоветност са стваралачком снагом.²

¹ Лидел Харт, *Мач и перо*, Војноиздавачки завод, Београд, 1985.

² Исидора Секулић, *Сабрана дела*, књига 7, „Вук Караџић“, Београд, 1977, стр. 511.

Својим интелектом Исидора се слободно служила, необавезна да следи смер који је утврдила идеологија и неспутана захтевима које поставља крутост система. То јој је допуштало независност мишљења, објективност и непристрасност при истраживању уметничких и друштвених феномена. У свом спису *О рату*, у одељку о ратном генију као хармоничној снази, Клаузевиц је нагласио способност да се и при најјачим узбуђењима, у бури најжешћих страсти, још слуша разум.³ Другачијим поводом Исидора је наглашавала став са сличном поентом, проширујући његову важност и на уметност. Њена теза је да прави уметник помаже правом научнику, и да се, при испитивању и суђењу, нико не може боље оделити од страсти и предрасуда него човек који је хармоничан комплекс научника и уметника.⁴

Исидорини есеји не доносе нове методолошке приступе, али их карактеришу „миран поглед на ствари и филозофију“, заштићен од „једностраног задивљења, једностраног гледања и знања“, које је „већ више пута одводило свет у мир и сујеверје“.⁵ За њу се може рећи исто што је она написала о Спицелијусу: била је писац са обимним знањем, који је држао у рукама инструмент за компаративну обраду текстова, идеја и појава, истраживач стварних, често скривених разлога појавама.⁶ У исти мах, она је и сама, као што је нашла за чувене есејисте, од Бекона до Емерсона, проводила своје мисли кроз мисли највећих људи свих времена,⁷ што њеним есејима даје истинско богатство значења.

Раније и јасније од других у нас Исидора је сагледала растући удео науке у свим делатностима. На граници тридесетих година писала је да дух времена није никада менталитет целине, већ менталитет јачег табора, који се огледа у образованости, научности и стручности, у полету техничких и природних наука и у нетрпељивости према аматерству и општим мишљењима. Техника је, како је рекла, у наше време парола света и ритам света. Своје виђење техничког развоја уопштила је закључком да многе идеје које су некад спадале у област фантазије, можда и религије, сада спадају у област технике. Под техником је подразумевала и нова средства и нове методе. Увиђала је да се сваки духовни напор везује за неку технику, па да је и књижевност постала наука и научна, а књижевници сваке врсте интелектуалци који имају своју технику опсервације, своје методе постављања односа и проблема. Аналитички рад је представила веома пластично: „До танке длаке расправити неку реалност и онда тако расправљену поново је саставити, синтетисати, сада сву осветљену изнутра, јасну, прозачну“.⁸ Може се претпоставити да стратег од дара и вокације тако поступа при процени ситуације, чак и када није свестан свог поступка. Само што његова реалност обухвата снаге, средства и могућности двеју супротстављених

³ Клаузевиц, *О рату*, „Војно дело“, Београд, 1951, стр. 73.

⁴ Исидора Секулић, *исто*, књига 4, стр. 110.

⁵ Исидора Секулић, *исто*, књига 8, стр. 85.

⁶ Исидора Секулић, *исто*, књига 7, стр. 88.

⁷ Исидора Секулић, *Сабрана дела*, стр. 11, „Матица српска“, 1966, стр. 238.

⁸ Исидора Секулић, *исто*, књига 12, стр. 441.

страна, у одређеном времену и простору, вероватне или стварне ратне ситуације.

Т. Е. Лоренс је овако описао сопствени метод: „Моја дужност је била да командујем, и стога сам почео да командовање анализирам и разматрам са гледишта стратегије и циља у рату, синоптичким сагледавањем које све види у оквирима и према мерилима целине, и са гледишта тактике, као степеника и средства за постизање стратегијског циља.“⁹ Исидора је у смислу који се додирује с наведеним интерпретирала метод уметника: „Уметници по правилу начине себи о свету једну упрошћену, синоптичку слику, и у њу унесу централне своје мисли и емоције. То даје хармонију и мирноћу њиховим делима, то чини вероватним релативне реалности које се у делу приказују.“¹⁰ И стратег и писац, дакле, настоје да створе синоптичку слику неке реалности коју обухватају као целину, и да на основу те слике покушају да предвиде, на обе стране замисли, понашање и деловање главних личности или колективних актера догађаја.

Уздајући се у интелект, Исидора је држала на оку и маргину по којој се креће точак случаја, покретан замасима непредвиђеног, неплањаног и стихијног. И њу је мучио проблем релативитета како га је видео Ајнштајн у физици или Пирандело у драмама. Њеном оштром посматрачком оку није промакло да је једно теза, друго истина, а треће живот. И никад се не зна које је које, и сваки час се једно замењује другим. Отуда је „задатак и моћ уметника да фиксира праву реалност између оног разног што једнако бежи, вара, суштину своју крије, није оно што на изглед јесте.“¹¹ Она је разликовала такозвану реалност епохе од њене суштине, спољне промене и снобизме од њене невидљиве снаге и скривене арматуре. Стога је скретала пажњу и на ограничења на која наилази интелект и на препреке које живот истура логици.

Како је Исидора трагала за решењем тих проблема? Опет помоћу неке нарочите сарадње научника и уметника, сарадње каква се сусреће у искуству стратега. Ослањајући се на разум где год је разум омогућавао и олакшавао оријентацију, опредељење и одлучивање, допуштала је да се изван, изнад или испод тога служи интуицијом, инстинктом, па и неким мистичним моћима. Писала је да уклету песници (Достојевски, Бодлер, По) „имају у бићу свом, у таленту и вокацији моћ изузетно великог простирања у свим правцима искуства и слутњи, имају интелектуалних радозналости које премашују област петоро човекових чула“. Тврдила је за Поа да је поседовао научно доказане инстинкте, страст фантазирања и страст стриктног доказивања, способност да се служи науком и маштом, рачунањем и мистиком.¹² Тако некако резонувао је и де Гол, који је био образован стратег и даровит писац. Осврћући се

⁹ Лидел Харт, *Мач и перо*, Војноиздавачки завод, Београд, 1985, стр. 204.

¹⁰ Исидора Секулић, *Сабрана дела*, књига 7, „Вук Караџић“, Београд, 1977, стр. 331.

¹¹ Исидора Секулић, *исто*, књига 7, стр. 329.

¹² Исидора Секулић, *исто*, књига 8, стр. 279, 280, 284 и 287.

на склоност људи из војне струке да претерују у оцењивању релативне немоћи интелигенције, заузимао је критички став и према неспремности интелекта да призна инстинкту део који му припада.¹³

Из филозофског дела Клаузевицевог *О рату* највише је и најчешће навођена његова теза да је рат настављање политике другим средствима. Ту мисао су наводили, мање-више дословно, многи писци и коментатори, али је мало који осетио потребу за ширим, па и новим разјашњењима. Лукач је, на пример, Лењиново разумевање те тезе интерпретирао као да је рат настављање не само спољне већ и унутрашње политике неке земље.¹⁴ Исидора се није позивала на Клаузевица, али је њена интерпретација односа између политике и рата, иако у истом духу, разгранатија и живља. Пластичнија у изразу, она је сликовито представила моћ политике и њен комплексан утицај на обликовање и дубину ратних непријатељстава. У њеним разматрањима – сад непосредно, сад посредно – исказују се везе између рата и политике, политике и идеологије. Она је и запажала и осећала ту трожилну резултанту друштвених и међународних односа и њене двојачке ефекте. Њено мишљење о политици није једнострано, ни једносмерно. Тако је политика некад плодан, пожртвован рад, некад блиставо дијалектисање и делање. Али, настају кобна ограничења у том раду кад политика гони људе да се узајамно истребљују, а само она међу толиким делатностима може имати те тенденције, може их бирати, одобравати и желети.¹⁵ Политика се, према њеном опажању, лаицима указује некад као наука, некад као игра са могућностима, али је та игра прави хазард. Државе хазардирају, рат или мир питање је коцке, висока начела проституишу хазардери, а хазардна игра је страшна ствар.¹⁶ Другим речима, рат је у рукама политике и она му одређује не само карактер већ и жестину или интензитет, димензионира величину људских жртава и обим материјалне штете.

Од нарочитог је значаја Исидорино опажање да „силе знају да је најјача сила у идеји“, да сила у идеји најсавршеније слива народ у кохерентну целину која чим устреба „навија класове“, и да „кобне силе маневришу људима брутално“.¹⁷ Њен израз, строго узевши, није из уобичајеног речника политике и стратегије. Али, с обзиром на сведочанства која је држала на уму и поготову на ова новијег датума, исказала је суштину ствари уверљивије од претходника и савременика из других струка. У политичком деловању има, према њеном уверењу, битно прекорачење и аутохтоне моћи политике, које се огледа у томе што се све, сваки проблем и процес, транспонује у политичко гледање на ствари и у политичке методе, и што сви разговори скрећу у политичке рефлексије.¹⁸

¹³ Лидел Харт, *исто*, стр. 216.

¹⁴ Берђ Лукач, *Лењин*, „БИГЗ“, Београд, 1977, стр. 69.

¹⁵ Исидора Секулић, *Сабрана дела*, књига 11, „Матица српска“, 1966, стр. 400.

¹⁶ Исидора Секулић, *исто*, књига 12, стр. 402.

¹⁷ Исидора Секулић, *исто*, стр. 401.

¹⁸ Исидора Секулић, *исто*, стр. 268.

У моћи је политичке пропаганде, како је писала Исидора, инсценирање потпуне исправности борбе једне идеологије против друге, што води некој тоталности, при чему свет живи један измишљен живот, који, наравно, трајности нема.¹⁹ Она је фиксирала и ситуације када у људском делању, као и у природи, долазе нелогичне и наказне појаве, долазе по некој нужности, а тада и друштво и уметност могу бити немоћни. У таквој ситуацији предлагала је не само разумевање те немоћи већ и пролазно прилагођавање тренутним околностима док се споменуте појаве не макну с места.²⁰ У њеном виђењу ситуације, структуре света и карактера међународних односа после Првог светског рата фигурирају велики и мали народи и државе, слаби културни интереси великих за мале, лабаве и чврсте политичке равнотеже и споразуми, сукоби у којима је офанзива диктирала дефанзиву шта има да мисли.²¹ На почетку Другог светског рата, према њеном суду, стање је у много чему било исто, само „много горе исто“. Она је назирала извесну охолост великог народа према малом, при чему спољашњи изглед малог народа зависи од утиска и оцене великих народа, или једног великог народа, од туђинаца, дакле, који су „пропутовали и проучили народ“, који имају с њим посла и везе кроз добро познате „сфере“. У таквим односима добронамерно и злонамерно великог народа се веома много огрешује о мали народ.²²

Раздобље „хладног рата“ доживела је као такмичење најмоћнијих сила које зазиру једна од друге, страхујући од уништавајуће моћи оружја којим располажу. То, међутим, није променило њихов однос према трећим земљама, према којима су задржале супериоран став покровитељства или непријатељства. Она је, поводом суморне формуле о „хладном рату“, писала о једноликости у „штофу историје“, која се огледа у томе што људи наизменично иду напред и иду назад у моралу и цивилизацији и, опет наизменично, бивају племенитији или суровији и дивљи него што су икада били. Само што је и споменута суровост дигнута на степен који се означава речју „супер“, када свака страхаота за сразмерно кратко време доживи своју суперстрахоту, као неки низ суперратова и суперсмрти. „Хладни рат“ представила је као имагинарне садистичке параде на којима супротстављене стране возе лешеве у бојном реду.²³

Иза те мрачне слике, која је за њеног живота била веома жива, Исидора је подсећала да се део агресивних енергија мора претварати, и претвара се, у кооперативне енергије, иначе нема живота. Јер, људи су једна заједница, као зрна на грозду, и стога увек раде заједно. Из исте свести о тој заједници проистекла је народна изрека: „Што год ко

¹⁹ Исидора Секулић, *исто*, стр. 268, 269.

²⁰ Исидора Секулић, *Сабрана дела*, књига 7, „Вук Караџић“, Београд, 1977, стр. 402.

²¹ Исидора Секулић, *Сабрана дела*, књига 12, „Матица српска“, 1966, стр. 298.

²² Исидора Секулић, *Сабрана дела*, књига 9, „Вук Караџић“, Београд, 1977, стр. 84.

²³ Исидора Секулић, *Сабрана дела*, књига 12, „Матица српска“, 1966, стр. 356/7.

ради, себи ради“, и мисао песника Џона Дона: „Не питај кога то оглашују звона, тебе оглашују“. Конкретизујући такво своје разумевање међународне заједнице примером блокаде, закључила је да они који су другоме направили блокаду, тврду и немилосрдну као залеђена река, и себи су је направили.²⁴

Уважавајући велике силе, којима је у споровима света признавала прву реч, била је обазрива и опрезна према њиховом настојању да казују и последњу реч и декретирају свршен чин. Сматрала је да између прве и последње речи има места за глас малих народа, чије вишегласје може допринети „метаморфози случаја и процеса како би се превео из стања рата на колосек преговарања и мудрог договора“. По њеном суду, у Повељи Уједињених нација има много речи о мењању и исправљању, дакле о метаморфозама у релацијама и међуситуацијама држава и народа.²⁵ „Метаморфозе“ су термин из поезије, њиме су насловљене Овидијеве песме о промени ствари, према разним фабулама из грчке и италске митологије, а Исидора је тај термин увела у тумачење политичке и дипломатске технике.

Исидора је сматрала да нема силе која може укочити ход ствари, која може дириговати светом дуже време. У том контексту наводила је примере Цезара, Наполеона и Хитлера. За њу је од највеће важности био закон равнотеже, за који је сматрала да је заједнички свим идеологијама и системима, филозофијама и верама, и да изван тог закона не постоји ни материјални, а ни духовни свет, ни логика, ни музика, ни морал. Увиђајући да су у „рачуна и обрачуна“ равнотеже могуће грешке, да су и над њима забележена насиља која су чинили обесни и силни разбијачи, регистровала је да је та обест кажњавана и у митологији и у историји. Следствено томе, наслућивала је, на основи учења питагорејаца у древној Грчкој, према којем је и морал ствар рачуна и цифара, да ће можда Питагорино генијално учење имати даљу етапу, када ће се на начин цифара говорити у пресудним тренуцима, и тако уклањати заблуде и збрке због непрецизности језичког израза.²⁶

Прича о равнотежи у међународним односима у Исидориној интерпретацији има пророчки призив. У актуелном времену рачунара и мерења свега што се може мерити одјекује дубље него онда кад је написана. О тој врсти равнотеже има и других разматрања, са другачијом полазном тачком и аргументацијом, а са сличним закључком. Лидел Харт је, на пример, писао са најдубљим уверењем о неопходности равнотеже у међународним односима као значајном услову за мир и безбедност у свету. Његово је полазно становиште било да је уважавање и толерисање разлика и у националном и у међународном животу корисније од вештачког и наметнутог јединства. Јер, наметнуто јединство обично завршава једнообразношћу, која паралише стварање нових идеја и изазива трења што, преко неслога, воде распадању. Он је зази-

²⁴ Исидора Секулић, *исто*, стр. 351–356.

²⁵ Исидора Секулић, *исто*, стр. 414.

²⁶ Исидора Секулић, *исто*, стр. 322.

рао од монополске снаге једног јединог политичког интереса, утолико више уколико се тај интерес примиче апсолутном. Па и кад је подсећао на трагичне последице нарушавања европске равнотеже, противио се идејама о фузији и федерацији чим би занемариле узајамно обуздавање и уравнотежавање чинилаца потребних за поправљање природног јединства. Зато је препоручивао вид мира који се осигурава узајамним шахирањем на основу створене равнотеже снага.²⁷

Исидора је писала о рату из угла интелекта и по осећању за које је сматрала да се у рату разгорева у грудима људи. При том се освртала на политичку и идеолошку, националну и етничку, рационалну и ирационалну страну оружаних сукоба и на изобличења која су редован пратилац ратних непријатељстава. Интерпретирала је разна и различита становишта о рату држећи на уму сталну промену, која је условљена усавршавањем наоружања, и устаљеност људске природе, у којој обитавају и страх и агресивност. Тако је употпунила слику рата појединостима које обично изостају у теоријским уопштавањима, заснованим на једном разлогу, покретачу, мотиву. Тиме нас је навела на упитаност какву је изразио песник (Елиот) стихом: „Ове идеје, јесу ли праве или лажне?“

Наводила је размишљање Аристотелово о ратовима и препадима: „Најсрамнији злочини су почињени не због сиромаштва и оскудице, него због ексцеса, прекомерности“. И стихове Његошеве: „Св’јет је овај тиран тиранину, / ... Он је состав паклене неслоге“. Затим Проперцијево разумевање побуде у боју: „Оно што крши, ил’ носи снагу војника: / то је побуда. Правди ако (побуда) потчињена није, / срамота ће јој избити оружје из руку“. И Толстојево залагање за правду: „крз светски морални закон, (за) правду религиозног смисла, ’отмшченије’, одмазду, неумитност, обрачун, где се за јединицу плаћа стотином, где се утире и изравњује кроз тешке казне и катастрофе“.²⁸

Упоредно с тим, медитирала је о моралним искушењима с којима је у боју суочен појединац, али која имају суштински значај као одсјај општих збивања. Видела је тешку поетску загонетку у оном величанственом двостиху: „Јаох мене до бога милога / Гдје погубих од себе бољега“. Питала је и себе и друге откуда те речи баш из уста Краљевића Марка и како је то народна меморија могла упамтити. Насупрот томе, њену пажњу привукла је драма војног бегунца и војсковође: први, међу четири стотине „грешника“, мора бити стрељан по казни за пример, други мора то да нареди.²⁹ Најпростији исказ о рату нашла је код Наполеона: „Рат је врло проста ствар – једнако нешто извршавати“. Њен коментар и тим поводом био је: „Тачно. И његова лична ратна слава и погибел’ биле су тако једно монструозно силовито извршавање.“³⁰ Али, тумачећи другим поводом Гојину слику *Трећи мај*, на којој

²⁷ Лидел Харт, *Стратегија посредног прилажења*, „Војно дело“, Београд, 1952, стр. 213 и 214.

²⁸ Исидора Секулић, *исто*, књига 9, стр. 160 и 351.

²⁹ Исидора Секулић, *исто*, стр. 402.

³⁰ Исидора Секулић, *исто*, књига 11, стр. 342.

је приказано пушкарање сељака устаника у Шпанији против француске окупације, она је, заустављајући поглед на последњој гримаси храбро усправљених и храбро сломљених, закључила да је Наполеон ту убијао боље од себе.³¹

Најважнију војничку врлину – храброст, Исидора је посматрала из разних углова и с различитих нивоа. Његошев одговор на питање шта је храброст „кад је сила одсвуд оклопила“ тумачила је као борачку заповест у смрт изречену у стилу поезије и херојске генијалности: „Младо жито, навијај класове, / Пређе рока дошла ти је жњетва“. А када је неки француски обичан војник и сасвим прост човек упитан: „... знаш ли ти, пријатељу, шта је то храброст?“, он је, као из топа, одговорио: „... То ти је кад неки дође и каже: момци, ноћас има то и то да се изврши“. Случајно или намерно, одговор тог војника додирује се с Наполеоновим судом о рату. Наша списатељица оценила га је као лепу реч из мушког темперамента, из плахог поимања шта је служба отаџбини и свом властитом карактеру. Заповест Фридриха Великог поколебаним официрима и војницима на бојном пољу – „Пси ниједни! Мислите ли ви вечито живети!“ – прочитала је као израз мушке инвенције и литерарне и касарнске духовитости; а заповест у смрт коју је мајор Гавриловић изрекао браниоцима Београда 1915: „... Немате да се бринете за животе своје, они више не постоје“, по њеном мишљењу, има у себи нешто од метафизике, каква је она у владике Рада.³²

Ако би имала да бира између храбрости Ајаксове, која је побуђена чистим чувством части војника и јунака, и храбрости Одисејеве, која је подстакнута амбицијом заслужила Ахилово оружје помоћу елоквенције и придобијања гласова Данајаца, Исидора би свој глас пре дала првом него другом. Код Хакслија је застала над описом „дегенерисане храбрости једног истински храброг човека“, код Његоша, опет, више пута је медитирала над стихом у којем јунака „устопице трагически конач прати“.³³

Удубљујући се у Пиндареве песме из 5. века пре нове ере, у којима су слављене човекове заслуге, врлине и таленти, Исидора напомиње да оне могу бити корисне и при модерном проучавању хумане проблематике, макар као документација. У том разматрању наводи Пиндарево упозорење: „... Али треба осетити меру усред преимућства, јер је сувише ватрена манија оних што желе жеље које се никада не постижу“. Сматрала је да и песници могу бити у заблуди, која се разоткрива у њиховом делу и, поготову, у њиховој политичкој и друштвеној активности. У вези с тим наводила је Пиндара, који је у Омировом спеву о највећим грчким јунацима под Тројом нашао повод за тврдњу да и поезија може навести да се о некој заслужи лажно суди.³⁴ За Горког је,

³¹ Исидора Секулић, *исто*, књига 9, стр. 368.

³² Исидора Секулић, *исто*, књига 11, стр. 164 и 165.

³³ Исидора Секулић, *Сабрана дела*, књига 9, „Вук Караџић“, Београд, 1977, стр. 60.

³⁴ Исидора Секулић, *исто*, књига 7, стр. 326.

пак, написала да је хтео друштво без класа и без господара, а славио је диктатуру.³⁵

У стратегијској проблематици одвајкада важно место заузима мера насиља. Клаузевиц о том питању поставља тезе које, на први поглед, не изгледају сагласне. С једне стране, тврди да се никад у саму филозофију рата не може унети принцип умерености, а да се не учини нешто апсурдно. С друге стране, пак, потврђујући теоријску тежњу ка крајности, која се огледа у потпуном напрезању свих снага, као нечему што је апсолутно, примећује да се то у пракси не догађа. Сем осталог, и због тога што рат сам по себи не садржи потпуно решење, будући да политичко стање које ће доћи после рата, својом калкулацијом, дејствује већ и на сам рат. Па, иако је „умереност“ у рату првобитно одбацивао као нелогичну тенденцију, у крајњој консеквенци је управо тим изразом димензионирао ратно напрезање. „Најзад“, писао је Клаузевиц, „не треба чак ни коначно решење целог рата увек сматрати апсолутним, јер држава, ако подлегне, види у томе само пролазно зло, коме ће се наћи лека у политичким односима доцнијих времена. По себи се разуме колико и ово мора умерити силу напона и јачину напрезања“.³⁶

Ако се наведени амбивалентни Клаузевицев став о умерености и крајности у рату посматра из савремене, нуклеарне перспективе, лако се запажа да је управо нуклеарно оружје на најдрастичнији начин потврдило бесмисленост залажења у ратне крајности. У прилог томе је и изјава америчког атомисте Т. Мареја поводом парадокса до којег доводи трка у нуклеарном наоружавању: „Наша убојита снага“, вели он, „дегенерише се у тоталну нуклеарну силу која не може да се примењује, па тиме постаје политички безвредна“.

Са свог књижевно-филозофског становишта, Исидора се дотакла те теме једном контрасном сликом света у којем живимо: „Савременици смо најстрашнијег рата, најсрамнијих мучења и унижења човека, савременици смо употребљене атомске бомбе, и спремљених ракета и бомби које ће још савршеније истовремено пећи и тровати нежнога и тако и тако смртнога човека.“³⁷ И она је видела, с једне стране, дијаграм снага, одлучности, дрских смелости, скоро очајно завитланих проналазака који иду у драматско (од јасеновог копља под Тројом, преко механизованог оружја и јапанских камиказа у Другом светском рату, до атомске бомбе), срљање људи у перспективу екстрема, у расне ратове који почињу као нешто ново; а, са друге стране – савест људи, која јуриша да савлада и надјача тај фатални дијаграм, као нека хумана етичка религија спасавања човечанства.³⁸

Исидора је много путовала, упознала друге народе и земље, живо се интересовала за културне тековине најстаријих народа и за савремена научна и цивилизацијска достигнућа. Захваљујући томе, наслућивала је

³⁵ Клаузевиц, *исто*, стр. 42, 44 и 45.

³⁶ Исидора Секулић, *исто*, књига 10, стр. 504.

³⁷ Исидора Секулић, *исто*, стр. 504.

³⁸ Исидора Секулић, *Сабрана дела*, књига 12, „Матица српска“, 1966, стр. 372.

могуће промене у односима између народа и држава у смислу стишавања сукоба, а јачања кооперације. Иако је завршила живот у ери „хладног рата“, њен стратегијски хоризонт је превазилазио то време. Када је говор силе, говор оружја, заглушивао и најтврђе уши, она је послушкивала други и другачији глас и поруку: „А живот се не држи на сили, него на току енергије, на богатству односа између свега, између свих... живот ради и поправља се само сталним током и променама односа“.³⁹

У једном свом есеју о превођењу, Исидора је подсећала на добар обичај писаца класичних дела ранијих векова да испред сваког обимнијег одељка на две-три странице напишу такозвани аргументум, као план који отвара суштину рада и дела за сваког читаоца који чита да би разумео, и научио и примио ствар темељно.⁴⁰ У њеним есејима и критикама, који су често веома сажети, тај аргументум не налазимо формално. Али, у сваком њеном рукопису назире се мисао и осећање који је воде, а она им даје изражајну форму. Тај есеј завршила је легендом: да је над Александром Великим кад је прелазио египатску пустињу кружило јато птица, и крештало чим би војсковођа изгубио прави пут ка оази Сива. Та легенда се тиче војсковође који се сматра утемељивачем европске стратегијске мисли. За њега је речено да је нашао најцелисходнији однос између величине далекосежног стратегијског циља и реалне границе конкретног стратегијског подухвата, однос који је димензирао подношљиву меру ратног напрезања. Исидора је, као писац есеја и критика, имала исти тај стратегијски дамар, који је управљао њеном руком док је држала перо.

³⁹ Исидора Секулић, *исто*, књига 11, стр. 351.

⁴⁰ Исидора Секулић, *исто*, књига 11, стр. 420.